

Ο λαϊκός δημιουργός ουδέποτε ήταν ένας απλός μεταφορέας

Media: ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ Page: 54-55 Published at: 23-07-2022
Author: Surface: 1312.14 cm² Circulation: 5230
Subjects:

Είναι γνωστό πως ο λαϊκός πολιτισμός για πολλές δεκαετίες βρισκόταν, απαξιωμένος και από τους ίδιους τους φορείς του, στα κράσπεδα του ενδιαφέροντος. Ταυτίστηκε με μια συντηρητική αντίληψη και αποτέλεσε αναπόσπαστο στοιχείο της έκφρασης μιας συμπαγούς συλλογικότητας, στην οποία το άτομο υποτασσόταν στις ανάγκες της κοινότητας.

Αυτές οι αντιλήψεις, μπορώ να ισχυριστώ, συνιστούν αντανάκλαση, πλέον, μιας απαρχαιωμένης αντίληψης για τις συνθήκες μέσα στις οποίες διαμορφώνεται η λαϊκή δημιουργία. Με άλλα λόγια, υπονοείται αποκρυστάλλωση της σε κάποιο χρονικό σημείο, το οποίο μπορεί να τοποθετείται, γενικότερα, στους αρχαίους χρόνους, το Βυζάντιο και τους πρώτους νεότερους χρόνους. Η μορφή του είδους αλλά και η αφηγηματική οπτική, καθώς και η πολιτισμική στάση έναντι των ανιστορουμένων παραμένουν αμετάβλητα και ανεπηρέαστα στον χρόνο. Το γεγονός οδήγησε σε στρέβλωση της αντίληψης για τη διαδικασία της πολιτισμικής δημιουργίας και τούτο φειλόταν σε μια μακροσκοπική εξέταση των πολιτισμικών και κοινωνικών φαινομένων. Αυτά δημιουργήθηκαν άπαξ, σύμφωνα με την οπτική αυτή, και παρέμειναν αμετάβλητα στον χρόνο, χωρίς οφρές (τραγουδιστής, παραμυθός κ.λπ.) να συνομιλεί με την εποχή, στη διάρκεια της δημιουργίας. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αντιμετωπιζόταν οι τραγουδιστές, οι αφηγητές, οι ξυλογλύπτες κ.λπ. ως απλοί μεταφορείς μιας γνώσης, χωρίς οιαδήποτε παρέμβαση και ενεργό συμμετοχή στην ίδια τη δημιουργία.

Από τα τέλη του 20ού αιώνα η άποψη αυτή άρχισε να αμφισβητείται. Το οφείλουμε στους νέους επιστήμονες που επιδόθηκαν σε συστηματική συλλογή του υλικού, συνομιλώντας με φορείς του πολιτισμού και τον ρόλο τους σε συγκεκριμένες κοινότητες. Συνέβη με το δημοτικό τραγούδι, με αποτέλεσμα να τίθεται με επίταση το αίτημα για ανατοποθέτηση των συνθηκών της λαϊκής δημιουργίας. Ο λαϊκός δημιουργός ουδέποτε ήταν ένας απλός μεταφορέας.

Η ίδια διαδικασία επαναλαμβάνεται, στην Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια και με τις λαϊκές αφηγήσεις, ιδίως με το λαϊκό παραμύθι, το οποίο για πολλά χρόνια, στη μεταπολεμική περίοδο, αποτέλεσε προνομιακό χώρο για την παιδική ηλικία. Αυτή η κατάσταση επισημοποιήθηκε με τη σύσταση των πανεπιστημιακών παιδαγωγικών τμημάτων, από τα οποία κάποια προκήρυξαν θέσεις διδασκόντων/ουσών για το λαϊκό παραμύθι. Το γεγονός αυτό λειτούργησε ανασταλτικά στη μελέτη του παραμυθιού ως συστατικού αφηγηματικού στοιχείου και διαιολογότητας στο πλαίσιο των τοπικών κοινοτήτων.

Στον 21ο αιώνα οι νέοι ερευνητές/τριες γνώρισαν τα νέα ρεύματα σκέψης, που μετατόπισαν το επίκεντρο από τα κείμενα στην αφήγηση ως μια διαδικασία επι-

Ο λαϊκός δημιουργός ουδέποτε ήταν ένας απλός μεταφορέας

ΤΟΥ **ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΥΔΙΚΟΥ**

κοινωνίας και διαχείρισης των ανθρωπίνων σχέσεων. Παράγωγο της νέας αυτής στάσης είναι το βιβλίο της Μαριάνθης Καπλάνογλου, καθηγήτριας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, που ανήκει στη νεότερη γενιά των ερευνητών του λαϊκού παραμυθιού. Ουδέποτε εγκλώβισε την οπτική της στην παιδαγωγική εφαρμογή του παραμυθιού, ακόμη και όταν υπηρέτούσε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Το βιβλίο της συνιστά σημαντικό εκδοτικό γεγονός. Θα εξελιχθεί σε απαραίτητο εργαλείο τόσο για την κατανόηση του παραμυθιού ως αφηγηματικής και

κοινωνικής διεργασίας όσο και για την ανατοποθέτηση ευρύτερα της έρευνας. Συνιστά τομή στη βιβλιογραφία, εισφέροντας νέες ιδέες και νέα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία.

Η σπουδαιότητα του βιβλίου δεν απορρέει, πρωτίστως, από τη συνομιλία με μια ευρεία βιβλιογραφία που τη διευκολύνει να δαμάσει το υλικό της. Στην Εισαγωγή και το Πρώτο Μέρος θέτει επί τάπητος τα μεγάλα ζητήματα που αντιμετώπισε η επιστήμη της λαογραφίας και η παραμυθολογία, εγκλωβισμένη ούσα, για πολλά χρόνια, σε μια κειμενική προσέγγιση των παραμυθιών. Η Καπλάνογλου, διδάσκοντας αλλά και ερευνώ-

ντας το παραμύθι – και για τις διδακτικές ανάγκες της στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών – ανοίγει στα θεωρητικά διεθνή παραμυθολογικά ρεύματα, στα οποία έχει η ίδια παρεμβατικό ρόλο, ωριμάζει και διαμορφώνει το δικό της θεωρητικό και μεθοδολογικό σύμπαν.

Ακόμη, το ειδικό βάρος του βιβλίου δεν προέρχεται από την ιστοριογραφική αναφορά στις πρώτες καταγραφές παραμυθιών, που οφείλονται σε ταξιδευτές και φιλέλληνες της κεντρικής Ευρώπης, στο πλαίσιο της στροφής, ήδη από την περίοδο του Διαφωτισμού (18ος αι.), στον λαϊκό πολιτισμό (Hahn, Pio, Dawkins κ.λπ.).

Η μελέτη της Καπλάνογλου αποκτά δυναμική από τη συστηματοποίηση παλαιότερων σπερματικών απόψεών της που ανατοποθετούν την έννοια της δημιουργίας, καθώς και τη σχέση του αφηγητή με το αφηγηματικό του ρεπερτόριο. Τέτοιο πρώιμο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Σεβαστή Σούτσου, κόρη επιφανούς οικογένειας στην Κωνσταντινούπολη, η οποία άκουσε τα παραμύθια από τη Χιώτισσα και υπηρέτρια, στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ωστόσο, ο ρόλος της Σούτσου δεν ήταν του απλού μεταφορέα των τριών παραμυθιών που κατέγραψε. Έχει ενεργό ρόλο στην επεξεργασία τους και στην αποτύπωση της δικής της οπτικής.

Η Καπλάνογλου χρησιμοποιεί ως αφηγητή τις παρατηρήσεις της, για να αναδείξει τον ουσιαστικό ρόλο των αφηγητών στη διαμόρφωση και εξέλιξη της αφήγησης. Για τον σκοπό αυτό αξιοποιεί ένα πλουσιότατο σώμα παραμυθιών, που καταγράφηκαν στα Δωδεκάνησα, σε μια περίοδο είκοσι ετών. Και δεν περιορίζεται εκεί. Με αφηγητή τα Δωδεκάνησα, συνομιλεί με παραδείγματα από πολλές περιοχές.

Πρώτα απ' όλα, η συγγραφέας επαφάρει το ζήτημα των πολιτισμικών ωσιμώσεων με αφορμή τις εποχικές μετακινήσεις και μεταναστεύσεις των νησιωτικών του κεντρικού και νοτίου Αιγαίου στις μικρασιατικές ακτές αλλά και στην Πόλη και την Προποντίδα. Είναι προσφυγή η εμμονή της στις ιστορίες ζωής των αφηγητών της αλλά και των προγόνων τους, από τους οποίους μυήθηκαν στον χώρο αυτό. Οι αφηγήσεις για τη μετανάστευση στις απέναντι ακτές, για αγροτικές εργασίες ή για την απασχόληση ως τεχνίτες ή υπηρέτριες συμβάλλουν καθοριστικά στην κατανόηση του γεγονότος ότι η αναζήτηση της αυθεντικότητας και των ορίων στη μετανάστευση πολιτισμικών μοτίβων αποτελεί ματαιοπονία.

Θα μπορούσαν να προστεθούν και πολλές άλλες διαστάσεις, όπως, για παράδειγμα, ότι το παραμύθι δεν είναι δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου. Αντίθετα – και πέρα απ' αυτό – το παραμύθι, ο έντεχνος λαϊκός λόγος γενικότερα, συνιστά δράση για την οργάνωση των καθημερινών εργασιακών και οικογενειακών υποχρεώσεων. Επιπλέον, είναι στρατηγικές για την ανανέωση της κοινοτικής

ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΚΑΠΛΑΝΟΓΛΟΥ
«Παραμύθια και καθημερινή ζωή
 Θεωρητικές και εμπειρικές παράμετροι μιας λαογραφικής έρευνας στη Ρόδο»
 Σελ. 648
 ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ, ΑΘΗΝΑ 2022

Μαριάνθη Καπλάνογλου

και οικογενειακής μνήμης, αλλά και για τη διαχείριση του πολιτισμικού περιβάλλοντος, καθώς και της έκφρασης των συναισθημάτων.

Η συγγραφέας επαναφέρει στη συζήτηση την πολυπλοκότητα στη σύνθεση ενός παραμυθιού, αναδεικνύοντας όσα στερεότυπα επικράτησαν, ότι τάχα ένα παραμύθι συγκροτούνταν από μια απλή παράθεση μοτίβων. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι «το λαϊκό παραμύθι δεν είναι μόνο ένα άθροισμα μοτίβων ριζωμένων στην τοπική κουλτούρα αλλά και ένας αυτόνομος τρόπος λογοτεχνικής οργάνωσής τους σε ένα συνεκτικό σύνολο».

Η Καπλάνογλου αφιερώνει σ' αυτό ένα μεγάλο μέρος της μελέτης, εστιάζοντας στα παραδείγματα αφηγητών και αφηγητριών από το νότιο Αιγαίο. Ειδικότερα, το παράδειγμα των δύο αδελφών (Σταματίνας και Μαρκέλλας) της επιτρέπει να τεκμηριώσει τον κρίσιμο ρόλο του αφηγητή/τριας στη διαχείριση του υλικού. Οι δύο αδελφές γίνονται δημιουργοί. Η διαδικασία αυτή υπενθυμίζει όσα είπε ο Νικόλαος Πολίτης, πριν από έναν αιώνα και πλέον, για τον ρόλο του ατόμου στη λαϊκή δημιουργία. «Ο εις των πολλών, ο έχων το χάρισμα» είναι η αφηγηρία. Η κείρια επισήμανση του Πολίτη επικαλύφθηκε από απλοϊκές –και λαογραφικές– προσεγγίσεις. Η συγγραφέας επιστρέφει συνεισφέροντας τη συστηματική μελέτη του ρεπερτορίου των αφηγητριών της. Οι δύο αδελφές, για παράδειγμα, έχουν το ίδιο σημείο εκκίνησης. Εμαθαν τα παραμύθια από την ίδια πηγή, τον πατέρα τους. Ομως, η κάθε μία διαχειρίζεται το υλικό με τον δικό της τρόπο, αποτυπώνον

τας τη δική της αντίληψη για τη λογοτεχνική δημιουργία. Γιατί αυτό κάνει ένας χαρισματικός/ή αφηγητής/τρια.

Η μελέτη της Καπλάνογλου είναι σημαντική για την ίδια τη διαδικασία της δημιουργίας, η οποία δεν είναι προ-όν ευκολίας και απλοϊκής προσέγγισης της αφηγηματικής σύνθεσης. Αντίθετα, προϋποθέτει γνώση πολλών ιστοριών, συγκρότηση ρεπερτορίου και γρήγορα αντανακλαστικά στη διάδρασή του με το ακροατήριο. Ο προφορικός δημιουργός δεν έχει την πολυτέλεια του εργαστηριακού χρόνου στη συγγραφή. Τη σπουδαιότητα δε αυτών των αφηγήσεων έχουν εκτιμήσει πολύ οι σχολές δημιουργικής γραφής, τις οποίες εντάσσουν στα μαθήματα τους ως πηγή για δημιουργία κειμένων, ιδίως, της μικρής φόρμας.

Το ίδιο αντιλαμβάνονται και οι μυθιστοριογράφοι που δεν έχουν εμμονές. Οι ποιητές (Σεφέρης) κατανόησαν πολύ νωρίς τη δύναμη –που συχνά φτάνει στα όρια του σουρεαλισμού– των εικόνων του δημοτικού τραγουδιού. Το ίδιο συμβαίνει και με το παραμύθι, όπου η μεταφορά και η εικονοποιία του χρησιμοποιούνται για μια πρόδρομη εμφάνιση του μαγικού ρεαλισμού. Ο δε εγκιβωτισμός μιας ιστορίας σε μια άλλη είναι αφηγηματική ιδιοπροσωπία του παραμυθιού. Δημιουργούνται πανδοχεία παραμυθιών για τον εντοπισμό της μαγικής συζύγου

Η Καπλάνογλου, συνεπώς, καταθέτει ένα βιβλίο πολυδιάστατο. Μια μελέτη για το παραμύθι, που προσφέρεται για όλους/ες. Γιατί «το λαϊκό παραμύθι είναι σαν ένα πηγάδι που δεν ξέρουμε το βάθος του, αλλά απ' όπου ο καθένας αντλεί σύμφωνα με τις ανάγκες του» (Röhricht).